

A KÖZMŰVELŐDÉS-TERVEZÉS IRÁNYÍTÁSÁNAK SZERVEZÉSI-METODIKAI KÉRDÉSEI

A fejlett szocialista társadalom építésének előrehaladásával egyre nagyobb szerephez jutnak a társadalom művelődési viszonyai, s ez kiváltja a közművelődés iránti érdeklődés állandó növekedését. Ezek a fokozatosan kibontakozó tendenciák eredményezték, hogy a közművelődés helyzetével és feladataival az MSZMP Központi Bizottsága, majd az Országgyűlés is foglalkozott, levonva az eddigi fejlődésből és az előttünk álló feladatokból a megfelelő elméleti és gyakorlati következtetéseket. E következtetések egyike a közművelődéssel kapcsolatos tervezőmunka színvonalának emelésére, tudományos megalapozottságának növelésére irányul, mivel ezen a területen sem engedhető meg a rögtönző ösztönösség, a szeszélyes, megalapozatlan, esetleg látványos, de tartalmatlan tevékenység.

Az eredményes állandóság vágya és a kedvezőbbet ígérő változások fokozott igénye a közművelődés izgalmas ellentmondása. A tervezés, amelynek célja a közművelődés jövőjének tudományos feltárása és a társadalmi, politikai, gazdasági célokat figyelembe vevő cselekvési program elkészítése, hozzájárul ennek az ellentmondásnak a feloldásához. A tervezés során - a közművelődés fejlődési irányainak, a lehetőségek és az igények, valamint a követelmények felmérésével, illetve mérlegelésével - készül el a terv, amely tartalmazza a közművelődés jövőbeni szándékolt tevékenységének és elérni kívánt helyzetének a meghatározását.

Terjedelem és aránytartás arra késztet, hogy a közművelődés tervezésével, e folyamatok irányításával összefüggő - szakirodalmunkban jórészt kidolgozatlan - kérdések közül csak néhány vázlatos érintésére szorítkozzunk. Ez szükségszerűen nem lesz mentes a tévedésektől, de ha rájövünk arra, hogy tévedtünk, már ezzel is tanulunk.

Az irányítás kulcskérdése: a tervezés

A szocialista társadalom irányításának - így az annak részét képező közművelődés irányításának is - szubjektuma az állami és a nem állami szervezetek bonyolult rendszere, amelyek a párt vezetésével látják el feladataikat. Hazánkban a közművelődést irányító rendszer alkotóelemei: a Magyar Szocialista Munkáspárt, a szocialista állam a maga sokféle szervével és intézményével, valamint a társadalmi és tömegszervezetek. A közművelődés irányítását végző valamennyi szerv tevékenységében a következő alapvető mozzanatok, ciklusok figyelhetők meg: a döntés kidolgozása és elfogadása, a szervezés, a szabályozás, a korrigálás, a nyilvántartás és az ellenőrzés.^{1/} Az irányítás gyakorlatában ezek a funkciók nemcsak egymást követik, hanem egyik átmegy a másikba, kölcsönösen feltételezik, kiegészítik egymást. Az irányítás kérdéseivel foglalkozó szakemberek nem kis hányada vallja, hogy a helyes döntéshozatal lényegében az irányítás számára a legfontosabb kérdés, a kitűzött cél elérésének fő feltétele. Nem becsülve le a döntés jelentőségét - véleményünk szerint - van még egy ugyanilyen fontos feltétel, amely a kitűzött cél elérése szempontjából talán még jelentősebb: a döntés tényleges és nem csupán látszólagos végrehajtása. Bármilyen evidens is, mégis szükséges hangsúlyozni: a legjobb döntés is hiábavaló, ha nem valósul meg.

^{1/} Afanaszjev V.G.: A társadalom tudományos irányítása. Bp., 1968. Kossuth Könyvkiadó, 195 old.

A közművelődés irányításának egyik alapvető feladata a döntések kidolgozása és elfogadása, amely az irányítási folyamat egészét, az irányítás valamennyi funkcióját áthatja. Végeredményben a közművelődés-irányítás legáltalánosabb formája nem egyéb, mint a különböző döntések /irányelvek, rendeletek, utasítások, tervek stb./ kidolgozása, elfogadása és megvalósítása. A közművelődésre vonatkozó döntések minősége, tudományos megalapozottsága, szakszerűsége és aktualitása jelentős mértékben meghatározza a közművelődési tevékenység hatékonyságát, az elfogadott célok megvalósítását. A közművelődés fejlődését és funkcionálását szabályozó döntések sorából jelentőségét és hatását tekintve kiemelkedik: a terv.

A tervezés eredményeként létrehozott és elfogadott terv a közművelődést irányító tevékenység vezető eleme. A tervezés az irányító tevékenységnek az a része, amely:

- a/ kiválasztja a tervező alanyok számára a legmegfelelőbb és legelőnyösebb célokat, felméri, illetve biztosítja az e célok megvalósítására lehetőségeket nyújtó eszközöket;
- b/ megfelelően és hatékonyan összhangba hozza a megvalósítandó célok rendszerét;
- c/ számonkéri a kitűzött feladatok végrehajtását, mobilizáló feladatokat tűz ki a közművelődés eredményeinek fokozására, és a közművelődési feladatokat ellátó intézményeket és szervezeteket színvonalas programok, tervek stb. kidolgozására ösztönzi.^{2/}

A terv és a tervezőmunka jelentőségét, a döntések sorából történő kiemelését az indokolja, hogy a tudományos igény-nel megfogalmazott terv a múlt tapasztalataira támaszkodva, a jelen eredményeire építve, a jövő körvonalait foglalja magában.

^{2/} Głinski, B.: Kierunki rozwoju i wykorzystania nauk organizacyjnych i zarządzania. = Nowe Drogi, 1977. 10.sz.p. 59-68.

Végsősoron összegeződik benne a közművelődés multja, jelene és jövője. A közművelődési intézmények és szervezetek csak akkor képesek eredményes tevékenységet kifejteni, ha munkájukat célszerűen szervezik meg. A hatékony munkaszervezet kialakításához - többek között - szükséges a cél és a feladatok világos, egyértelmű meghatározása, a tudományos módszerekre alapuló, a helyi adottságokhoz igazodó terv. Ennek a tervnek a fontossága abban rejlik, hogy biztosítja a munka folyamatoságát, meghatározza, hogy mit kell tenni, azaz kiszűri a bizonytalansági tényezőket; megtartja a tevékenység fő irányát, és annak megvalósítására ösztönzi a szervezeteket; koordinálja a munkát egy egységen, például egy városon belül és a különböző szervek között. Mindezek eredményeként a fejlődés jelenlegi szakaszában a közművelődés irányításának kulcskérdése, a közművelődést irányító szervek döntő feladata a tervezés előkészítése, összehangolása, segítése és ellenőrzése.

A közművelődés tervezését különböző szinten irányító szervezeteknek - működési területüknek megfelelően - a következő főbb követelmények betartását kell biztosítaniuk:

- a tervek feladat-meghatározásaiban tükröződjének a fejlett szocialista társadalom építésével kapcsolatos, az ebből következő közművelődés-politikai célok és feladatok. Az általános célok és az adott terület, intézmény stb. sajátosságai legyenek összhangban, egymáshoz harmónikusan kapcsolódóan;
- a tervekben kapjon hangsúlyt a nevelőmunka folyamatossága, állandó jellegű személyiségfejlesztő és műveltséggyarapító hatása. Vegyék figyelembe, hogy a világnézet, az erkölcs, az izlés stb. maradi és haladó vonásai együtt alkotják a változó ember megújulásra kész tudatát, de ez a folyamat rendkívül hosszú és a közben végbemenő apró változások nem, vagy alig mérhetők;
- a tervekben fogalmazódjon meg, hogy a nevelésben a fokozatosság elve érvényesül. A nevelő tevékenység mindig a meglévő állapotra /nézetekre, élményekre, műveltségi szintre

stb./épüljön, és mindig magasabb fokon gyakoroljon hatást a személyiség fejlődésére;

- a tervekben biztosítsák a tartalmi és formai követelmények összhangját. A tervező állandóan keresse az új, változó igényekhez, követelményekhez és lehetőségekhez alkalmazkodó hatékony módszereket. Már a tervezés szintjén is törekedni kell a módszerek komplex alkalmazására;
- a tervekben nem szakadhat ketté, nem válhat el egymástól a tevékenység tartalmára vonatkozó döntés a megvalósítását szolgáló objektív és szubjektív feltételektől.

A közművelődés tervezésével - elsősorban a művelődési otthonok ilyen irányú tevékenységével - foglalkozó szervezetek különös gondot kell fordítaniuk a tervekkel kapcsolatos úgynevezett tipushibák megszüntetésére, illetve megelőzésére. Ilyenek például: a tervkészítésnél gyakran elmarad az előfelmérés, ezért a munkaterv a "levegőben lóg", nem az objektív körülményeket, hanem az óhajokat tükrözi; nem ügyelnek a nevelőmunka folyamatosságára, a terv rendezvénycentrikus; megfelelnek a saját intézményen kívüli eszközök hatásának számbavételéről; a gazdasági, anyagi feltételeknek rendelik alá a tevékenységet.^{3/}

A közművelődés mint a tervezés objektuma

A közművelődésnek mint a tervezés objektumának a bemutatása megköveteli fejlődési törvényszerűségeinek, strukturájának, kapcsolati rendszerének stb. sokoldalú elemzését, feltárását. E feladat elvégzésére a rendszerszemléletű elemzés alkalmazása szükséges. Ez a módszer - többek között - lehetőséget ad a közművelődés minőségi paramétereinek feltárására, a közművelődés más területekkel való - pl. a gazdaság, a politika - összefüggéseinek, kölcsönviszonyának bemutatására.

^{3/} Maróti László: A szakszervezeti művelődési otthonok munkája, Bp., 1975. Táncsics Könyvkiadó. 74-80. old.

Nem képezheti feladatunkat a rendszerszemléletű elemzés jelentőségének méltatása és ismertetése, ezért csupán néhány vonására utalunk:

a/ A rendszerszemléletű elemzés a vizsgálat tárgyát - esetünkben a közművelődést - állandóságában közelíti meg, időlegesen elszakítva tényleges működési környezetétől, dinamizmusától, mivel a megismerésnek csak ilyen helyzete képes átfogni, leírni és modellként bemutatni az adott objektum összetételét és felépítését. Ez a rendszerszemléletű elemzés statikus oldala, amely lényegét tekintve az objektum strukturájának feltárására irányul;

b/ A vizsgálódás egyoldalúságának elkerülését biztosítja a rendszerszemléletű elemzés, amikor a strukturális analízis során szerzett ismeretekre támaszkodva az objektumot annak tényleges létezésében, dinamizmusában, vagyis mozgásában, változásában szemléli. A tervezés objektumának mozgásban, változásban történő vizsgálata az objektum tevékenységben, működésben való bemutatását jelenti. Ez képezi az elemzés funkcionális szempontból történő elvégzését;

c/ A vizsgált objektum sajátosságainak, jellemző vonásainak feltárása a strukturális és funkcionális szempontból történő elemzés elvégzésével nem zárul le. A rendszerszemléletű elemzés megköveteli az objektum fejlődési aspektusból való feltárását is. Ez az elemzés egyrészt kialakulásában, másrészt továbbfejlődésében jellemzi az objektumot.

A rendszerszemléletű elemzés egyes oldalait a közművelődés, mint a tervezés objektumának feltárásában komplexen kell alkalmazni, mert csak így biztosítható a tervezés szempontjából valamennyi lényegi összefüggés feltárása. A feltárt célok alapján készül el az intézkedések koordinált rendszere, amelyek teljesítése a kitűzött feladatok megoldásának szükséges és elégséges feltételeit jelentik. A rendszerszemléletű elemzés következetes alkalmazásával a közművelődés területén még csak elvétve találkozhatunk. Megítélésünk szerint a közműve-

lődés-irányítás - az annak részét képező tervezés - színvonalának emelése, tudományos megalapozottságának fokozása megoldhatatlan e módszer széles körű, a terület sajátosságait és finomságait figyelembe vevő alkalmazása nélkül. A közművelődésnek, mint az irányítás objektumának rendszerszemléletű elemzése csak különböző szakemberek /szociológusok, statisztikusok, közgazdászok, filozófusok, népművelők stb./ tevékenységének szintézise alapján lehetséges. A továbbiakban a rendszerszemléletű megközelítés közművelődés területén történő alkalmazhatóságának egyik lehetőségét villantjuk fel.

A művelődésügy mint az irányítás és az annak részét képező tervezés objektuma strukturális szempontból történő elemzés alapján négy alrendszerre bontható: tudomány, művészet, oktatás és közművelődés. Az egyes alrendszerek eltérő sajátosságokkal, csak az adott alrendszerre jellemző törvényszerűségekkel, strukturaképző elemekkel rendelkeznek. Ugyanakkor az alrendszerek között szoros kapcsolat áll fenn, kölcsönösen hatnak egymás fejlődésére, ösztönzik és segítik vagy éppenséggel akadályozzák az egyes területek funkcionálását. Például elképzelhetetlen a közművelődés funkcionálása és fejlődése az oktatástól elszakítva, mivel a közművelődés egyrészt ráépül az iskolai oktatás-nevelés eredményeire, másrészt segítenie is kell az iskolai munka elmélyítését, folyamatossá tételét. A permanens művelődés koncepciója új követelményeket támaszt az oktatással szemben: elő kell készítenie, meg kell alapoznia az egész életen át tartó nevelést, művelődést, de a közművelődésnek nemcsak az iskola után, hanem az iskola mellett is van feladata.

A tudomány, a művészet, az oktatás és a közművelődés a művelődésügy, mint teljes rendszer oldaláról megközelítve alrendszerek. Más összefüggésben valamennyi önálló rendszert képez, mivel rendelkeznek azokkal az összetevőkkel, amelyek kölcsönhatásából új minőség születik. Ezeknek a rendszereknek a viszonylagos önállósága a fejlődés során fokozódik. Ez a folyamat még inkább aláuzza annak a fontosságát, hogy az e-

gyes rendszereket mindig mint az egésznek a részét is vizsgálni kell. Ez nem mond ellent a sajátos, a csak az adott rendszerre jellemző törvényszerűségek figyelembevételének.

A közművelődés, mint az irányítás önálló rendszere, mint a tervezés objektuma csak a közművelődés fogalmi meghatározásából kiindulva körvonalazható. Már a kiindulást nehezíti, hogy nem áll rendelkezésünkre a rendszerszemléletű elemzés számára szükséges egzakt közművelődés-fogalom. Az illúziók elkerülése érdekében megjegyezzük, hogy nem vállalkozhatunk e feladat még csak vázlatos megoldására sem, mivel ez a kérdés-csoport rendkívül összetett, és szakirodalmunkban teljesen kidolgozatlan. Célunk csupán néhány összefüggés felvetése és a kutatók érdeklődésének felkeltése. Előljáróban jelezzük, hogy a közművelődés, mint önálló irányítási, tervezési rendszer léte, fejlődésének sajátosságai, belső törvényszerűségei nem jelentik azt, hogy a fogalom határait mereven és a véglegesség igényével kell meghuzni. A közművelődés fogalmának marxista meghatározása csakis dinamikus lehet. Egyidejűleg hangsúlyozzuk, hogy a dinamikus fogalom-meghatározás nem válhat parttallanná, mivel ez lehetetlenné tenné az irányítás, a tervezés objektumának viszonylag pontos körvonalazását is. Ez pedig elbizonytalanítaná a közművelődés irányítását végző szerveket, tevékenységük határait, intézkedési területüket és funkciójukat illetően. Mindez visszahuzó erőként hatna a közművelődési párthatározatban és törvényben rögzített céljainak megvalósításában.

A közművelődési párthatározat előkészítése során kidolgozták és az MSZMP KB 1974. márciusi határozatában, valamint az 1976. évi V. sz. törvényben megerősítették a szocialista közművelődés tartalmát, meghatározták működésének főbb tartományait és elveit. Eszerint: a szocialista közművelődés a jelenlegi társadalmi, politikai és kulturális viszonyaink között kialakuló, a meglévő művelődési igényszintekre épülő, a szocialista társadalom fejlődésének érdekeit, a kulturális forradalom és az egyén önkifejtését egyszerre szol-

gáló iskola melletti és iskolán, valamint a szakképzésen tuli, önkéntességet és tudatosságot feltételező állandó nevelő, művelő, személyiségformáló tevékenység, amely a társadalom kulturálásának megszerzésére és saját személyiségünk sokrétű kiteljesedésére irányul. A szocialista közművelődés a társadalom tagjainak, közösségeinek egész életen át tartó szabad idő felhasználási és művelődési tevékenysége, amely a különböző intézmények, társadalmi szervezetek, mozgalmak közreműködésével a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésével és az állam irányításával valósul meg.

A tapasztalat és a szakirodalomban kialakult fogalomhasználat azt mutatja, hogy a közművelődésnek lehetséges egy szélesebb és egy szűkebb fogalmi megközelítése is. A szélesebb fogalom, amelyet általában használunk - ez tükröződik az előbbi körülírás jellegű megfogalmazásban is - a művelődési tevékenységnek az egész népre kiterjedő, összefoglaló kategóriája. A szűkebb fogalmi megközelítés alapvetően a kulturális objektivációk közönséghez történő eljuttatását foglalja magában. Ez utóbbit azonban helytelen csak a művelődési otthonokra és a közművelődési könyvtárakra korlátozni, hiszen a filmszínházak, a kiállítási intézmények, a színházak, a könyvterjesztés stb., valamint lényegét tekintve az egész tömegkommunikáció idetartozik.^{4/}

A közművelődésnek, mint az irányítás, a tervezés objektumának körvonalazása szempontjából fontos azoknak az intézményeknek és szervezeteknek a meghatározása, csoportosítása, amelyek e tevékenység végzésével foglalkoznak. A különböző intézmények és szervezetek helyét és szerepét vizsgálva a társadalom műveltségének gyarapításában, az egyének izlésének fejlesztésében, ismereteinek növelésében stb. arra a megállapításra juthatunk, hogy az intézmények, szervezetek csupán strukturális alapon történő kategorizálása - kétségtelen jelentősé-

^{4/} Vitányi Iván: A közművelődés tudományos /szociológiai/ vizsgálatának elméleti alapjai. I-IV.kötet. Bp., 1977. Népművelési Intézet.

ge ellenére - nem elégséges. Szükséges a funkcionális szempontból való csoportosítás, amely reálisabban tükrözi az adott intézmény, szervezet vagy intézményrendszer helyét és szerepét a közművelődés egészében. A funkcionális elemzés megmutatja számunkra, hogy a közművelődési tevékenység végzése, hatékonyságának megítélése szempontjából, és végső soron a tervezés vonatkozásában is, az intézmények és szervezetek lényegesen szélesebb körével kell számolnunk, mint a strukturális megközelítés alapján kimutatható közművelődési intézmények csoportja. Mindez szükségessé teszi, hogy tervezés szintjén is különbséget tegyünk a "közművelődési feladatot ellátó intézmények és szervezetek", valamint a "közművelődési intézmények" között. A közművelődési feladatokat ellátó intézmények és szervezetek köre lényegesen szélesebb, mint a közművelődési intézmények csoportja, amelyekhez lényegét tekintve a művelődési otthonok, a közművelődési könyvtárak, valamint az ifjúsági létesítmények tartoznak. A közművelődési feladatot ellátó intézmények és szervezetek rendkívül széles körének egyik lehetséges megszervezését táblázatunk tartalmazza. Természetesen az intézmények csoportosításának más lehetőségei is vannak. Ezek közül például az egyik strukturális megközelítés, amikor az irányító szerv oldaláról történik a felosztás.

A közművelődés mint a tervezés objektuma - az említett megközelítéseket alapul véve - többek között az alábbi főbb összetevőket, alrendszereket foglalja magában: művelődési mozgalmakat és közösségeket, a tudomány és a művészet eredményeinek, valamint a közönségnek a találkozását biztosító formákat, az amatőr alkotói folyamat kibontakozásának kereteit, továbbá a közművelődés alapintézményeit és tevékenységüket, a tömegkommunikációs eszközök és szervezetek közművelődési munkáját, a közművelődési funkciót is ellátó tudományos és művészeti intézmények és egyesületek ilyen jellegű feladatait, az oktatási-nevelési intézmények közművelődési tevékenységének területeit, a társadalmi és tömegszervezetek kulturális nevelőmunkáját, a közművelődési szakemberek képzését, kiválasztását és elosztását stb. Ezek az alrendszerek

mereven nem választhatók el egymástól, nemegyszer kisebb vagy nagyobb mértékben átfedi egyik a másikat. Például a művelődési mozgalmak és közösségek jelentős részben a közművelődési alapintézmények tevékenységéhez kötődnek, de korántsem azonosak azokkal.

A közművelődésnek ezek az alrendszerei egyidejűleg önálló rendszerként is fellépnek, mivel rendelkeznek azokkal a sajátos fejlődési törvényszerűségekkkel, amelyek csak egy adott rendszerre jellemzők és összetevőik alkalmasak a már említett új minőség létrehozására. Például a művelődési mozgalom és közösség mint önálló rendszer magában foglalja a következő alrendszereket: egyrészt olvasó népért mozgalom, honismereti mozgalom, klubmozgalom, fiatalok a közművelődésért stb.; másrészt a szakkörök, a tanfolyamok, az akadémiák, a csoportok stb. körét.

A közművelődés jórészt strukturális alapon történő részleges elemzése is érzékelteti, hogy a tervezésnek az egészből kiindulva kell a részekre vonatkozó célokat meghatározni, s ennek során messzemenően figyelembe kell venni az egyes alrendszerek eltérő sajátosságait. A vázolt alrendszerek funkcionális és fejlődési szempontból végrehajtott további elemzése szükséges a közművelődésnek mint a tervezés objektumának teljes gazdagságában, sokszínűségében történő feltárásához. Ennek során sohasem feledkezhetünk meg arról, hogy minden rendszer és alrendszer centrumában a dolgozó ember áll a maga kulturális igényeivel és vágyaival. Így a alkosság kulturális igényei és szükségletei, mint a közművelődés tervezésének objektumai jelennek meg. A reális közművelődési tervek készítésének elengedhetetlen feltétele ezeknek a kulturális igényeknek és szükségleteknek a szisztematikus feltárása, amely csak a komplex megközelítést nyújtó rendszerszemléletű elemzés felhasználásával oldható meg. Végül soron a közművelődésben "tervezni az igények kielégítését és a hozzá vezető utat kell."^{5/}

^{5/} Pozsgay Imre: A kultúra tervezése. Népszabadság, 1977. december 25.

KÖZMŰVELŐDÉSI FELADATOT ELLÁTÓ INTÉZMÉNYEK ÉS SZERVEZETEK	
intézménycsoport megnevezése	a csoporthoz tartozó legfontosabb intézmények
KÖZMŰVELŐDÉS ALAPINTÉZMÉNYEI ÉS SZERVEZETEI	művelődési otthonok, közművelődési könyvtárak, ifjúsági klubok, uttoró-házak, ifjúsági házak, komplex művelődési intézmények, TIT stb.
MŰVÉSZETI INTÉZMÉNYEK ÉS SZERVEZETEK	színházak szabadtéri színpadok, művészeti szövetségek, Országos Filharmónia, Szerzői Jogvédő Hivatal stb. Szórakoztató Zenei Központ
TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYEK ÉS SZERVEZETEK	múzeumok, levéltárak, műemlékvédelem, MTESZ stb.
TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZÖK	televízió, rádió, sajtó, film és filmterjesztés, könyvkiadás és terjesztés, hanglezgyártás stb.

A közművelődési tervek főbb típusai

A tervezés, a tervező munkával szembeni követelmények és elvárások minden esetben arányban vannak a tervező szervezet szintjével. Minél magasabb szintű a tervező, annál nagyobb előrelátást igényel a jó terv és annál nagyobb segítséget nyújt a végrehajtás irányításához. Mindez azt jelenti, hogy mások a követelmények a kulturális ágazat távlati fejlesztési tervét kidolgozó Kulturális Minisztérium esetében, és megint más a község egységes közművelődési tervét kialakító helyi tanács vonatkozásában.

A közművelődés tervezési szintjeit kétféle megközelítésben osztályozhatjuk:

- a/ vertikális;
- b/ horizontális.

A vertikális csoportosítás az alá- és fölérendeltségi kapcsolatban álló tervező szubjektumok felosztását tartalmazza. Vertikális csoportosításban megkülönböztethetünk: az ország egészét átfogó; egy megyére vonatkozó és helyi közművelődési tervet, illetve tervező szubjektumot.

A horizontális csoportosítás az azonos jogállású, az egymás mellé rendelt tervező szervek körére terjed ki. Például a helyi közművelődési intézmények és szervezetek képeznek horizontális felosztásban egy tervező egységet.

A közművelődési tervek célok és jelleg szerinti csoportosításban lehetnek:

a/ stratégiai /közművelődés-politikai/ tervek, amelyek a tervező szintjének megfelelő, legátfogóbb célokat határozzák meg. A közművelődési tervezés gyakorlatában stratégiai tervek általában országos és megyei szinten készülnek;

b/ taktikai tervek, amelyek a stratégiai tervekben vagy egyéb dokumentumokban foglalt célok egy részére vonatkoznak, az azokkal kapcsolatos rövidebb időre szóló felada-

tokat határozzák meg. A közművelődésben a taktikai jellegű terv kevésbé elterjedt. A különböző közművelődési feladatot ellátó intézmények és szervezetek csak viszonylag szűk köre alkalmazza;

c/ operatív tervek, amelyek a taktikai tervekben vagy más formában rögzített egy-egy feladat végrehajtását, illetve annak megvalósítási tervét fogalmazzák meg. A közművelődési feladatot ellátó intézmények és szervezetek e tervtípust széles körben alkalmazzák.

A közművelődési tervek osztályozásának fontos szempontja az időtartam szerinti csoportosítás. E szerint: éves, középtávú és hosszú távú /távlati/ közművelődési tervről szólhatunk, amelyek legfontosabb vonásai a következőkben összegezhetők:

a/ az éves közművelődési tervek ugynevezett operatív tervek, amelyek a kulturális nevelőmunka konkrét programját tartalmazzák. A közművelődés korábbi gyakorlatában az éves tervek naptári és művelődési évre egyaránt készültek. Többségben voltak a művelődési évre készült tervek. Az 1970-es évek elejétől a közművelődési intézmények és szervezetek, valamint az ezeket irányítók zöme áttért a naptári éves tervezésre. Ennek kétségtelen előnye, hogy így szorosabb összhang teremthető a tartalmi tervezés és a gazdasági, költségvetési, fejlesztési elképzelések között;

b/ a középtávú tervek időtartama általában 5 év. A közművelődés középtávú terveiben megállapítják a tervidőszakra vonatkozó célokat, a fejlődés ütemét, fő arányait és a közművelődés különböző területei közötti egyensúly követelményeit. A középtávú közművelődési tervek tartalmazzák a fejlesztést megalapozó jelentősebb döntéseket, továbbá a tervben foglaltak végrehajtásának eszközeit. A közművelődés hazai gyakorlatában első alkalommal az 1966-1970 közötti időszakra vagyis a IV. ötéves tervre vonatkozóan készült a közművelődés tervezésének szinte valamennyi szintjén középtávú terv;

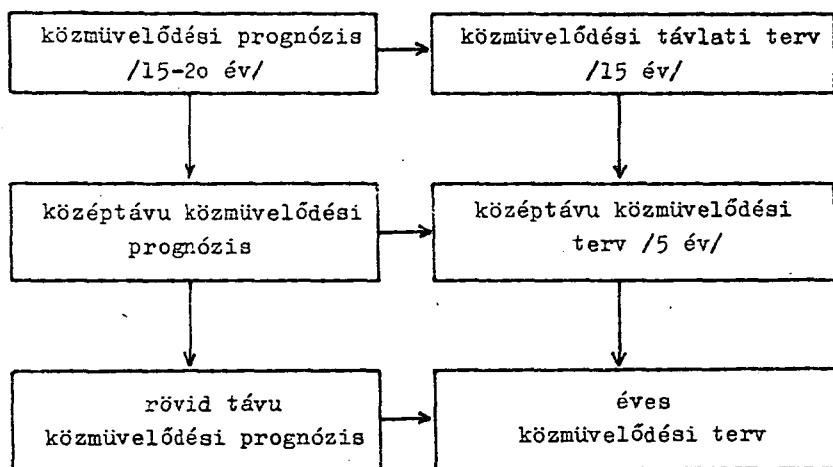
c/ a hosszú távú /távlati/ fejlesztési terv 15-20 évre szól, amely összefoglalja a legfontosabb jövőbeni közművelődési folyamatokra vonatkozó ismereteket és elgondolásokat, megszabja a követendő célokat, valamint ezek megvalósításának irányait, fő útjait és módszereit. A hosszú távú tervben a közművelődés szempontjából döntő jelentőségű folyamatokkal kiemelten kell foglalkozni, a különböző meghatározó jellegű programokat, valamint fejlesztési koncepciókat ki kell dolgozni. Magyarországon a közművelődés távlati tervezése tekintetében még a kezdeti lépéseknél tartunk. Ebben a vonatkozásban az első jelentős próbálkozásnak a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság 1970-ben alakult Kulturális Tervezési Albizottságának "A kultúra fejlesztésének távlati koncepciója 1970-1985" című tervezet számít, amelyben a korábbi kulturális fejlődés jellemzőinek áttekintése mellett a szocialista művelődési modell felvázolására is kísérlet történt.^{6/} A tervezetet a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság elfogadta, majd beépítésre került az életszínvonal távlati koncepciójába.

A közművelődési párhatározat előírta, hogy a településfejlesztési tervekkel összhangban, az 1990-ig terjedő hosszú távú népgazdasági terv részeként készüljön el a közművelődés távlati fejlesztési terve.^{7/} Ennek végrehajtásaként elkészült "A közművelődés távlati fejlesztési koncepciója 1976-1990" című dokumentum, amely mint munkaokmány, a különböző állami szervek részéről elfogadásra került. A megyei /fővárosi/ tanácsok többsége ennek alapján kidolgozta a közművelődésre vonatkozó távlati fejlesztési tervét. Jelenleg a Kulturális Minisztérium irányításával folyamatban van a "Kultúra távlati fejlesztési koncepciójának" kidolgozása, amely az előzőekben vázolt dokumentumokra épül, az azokban foglaltakat a megváltozott körülményeknek és követelményeknek megfelelően továbbfejleszti.

6/ Papp Margit: Gondolatok a közművelődés távlati tervezéséről. Kultúra és Közösség. Bp. 1975. 4.sz. 23. old.

7/ A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Bp. 1976. OKT., 55. old.

A közművelődés távlati tervezésével összefüggésben említést kell tenni a prognózisról, amely a jövőre vonatkozó, tudományosan megalapozott és tudományos módszerrel kialakított, viszonylag magas megbízhatósági szintű valószínűségi állítás a közművelődésben várhatólag bekövetkező folyamatokról. Prognosztika készítése természetesen nemcsak hosszú távra lehetséges. A rövid távú prognózisok elsősorban a taktikai döntések, tervek alátámasztását és az operatív munka jobb szervezését segítik. A különböző időtartamra vonatkozó közművelődési prognózisok és tervek között szoros kapcsolat van. Ezt az összefüggésrendszert sematikus ábránk szemlélteti.

A tervezés szintjétől, a terv típusától és időtartamától, valamint a tervező szubjektumától függetlenül valamennyi közművelődési tervvel kapcsolatos követelmény, hogy egységben kezelje a kulturát alkotó és befogadó egyén személyiségének fejlesztését. Ez egyaránt jelenti a kulturális értékek, objektívációk megismertetését és az alkotói aktivitás kifejlesztését, valamint a munkához, a társadalmi környezethez és önmagunkhoz való szocialista viszony alakítását, az emberek közötti kapcsolatok kulturájának az elsajátítását. Gyakori hiba, hogy a tervezés során mellőzik a komplexitás elvét és egy-két, jobb

esetben néhány részelemet emelnek a totalitás rangjára, ami a tervet egyoldaluvá, megvalósítását irreálissá teszi. Valamennyi tervnek választ kell adnia nemcsak arra a kérdésre, hogy mit akar elérni, hanem arra is, hogyan akarja elérni, vagyis mit szándékozik tenni a cél realizálása érdekében. A közművelődési tervezőmunka egyik fogyatékosága az ugynevezett "cél-központu" tervezés, amely nem ad választ a megvalósítás hogyanjára, annak gazdasági biztosítékaira. "Társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt fontos, hogy olyan területeken, mint a kultúra, az oktatás, az egészségügy stb., a hosszú távú tervezés ne szakadjon két részre: egy külön gazdasági /tervezési és pénzügyi/ és egy külön "tartalmi" részre: e kettészakadás társadalmilag tarthatatlanná tenné mind a tervezési, mind pedig az ettől elszakított "tartalmi" döntéseket, nem egy esetben kárt is okozna."^{8/} Hangsúlyozzuk, hogy a tervben foglaltak következetes megvalósítása érdekében nemcsak a cél és az ehhez kapcsolódó tartalmi feladatok, hanem a realizáláshoz vezető út és a gazdasági feltételek együttes, összehangolt tervezése is szükséges.

A közművelődési tervek előzőekben vázolt rendszere szoros összefüggésben van a népgazdaság egészére vonatkozó tervekkel, annak szerves és elidegeníthetetlen részét képezi. Ez még akkor is így van, ha tudjuk, hogy a közművelődés tervezése, annak módszerei ma még - különösen a tartalmi tervezést illetően - jórészt kialakulatlanok, fáziselmoradásban vannak a gazdasági, szociális szféra tervezéséhez viszonyítva. A közművelődés irányításával foglalkozó szervek, a kultúra, a művelődés kutatásával megbízott intézetek és szervezetek sürgős feladata e lépéshátrány megszüntetése vagy legalább a lemaradás nagyságának csökkentése.

^{8/} Dr. Hetényi István: A társadalmi fejlődés és a hosszú távú népgazdasági tervezés kapcsolatáról. Társadalmi Szemle. 1975. 3.sz. 23. old.

Az információ szerepe a közművelődés tervezésében

"Hatékonyan élni annyit tesz, mint elegendő információval élni!" - Norbert Wienernek, a kibernetika atyjának ez a gyakran idézett gondolata érvényes a közművelődés tervezésére is. A reális terv készítésének ugyanis elengedhetetlen feltétele, hogy a tervekészítés során a tervező szerv elegendő információval rendelkezzen a tervezés objektumáról, azaz a közművelődésről. A sokoldalúság megismerése, körültekintő helyzetelemzés és véleményalkotás, a helyes következtetések levonásának, a tudományos igényekkel kidolgozásra kerülő közművelődési terveknek az alapja. Ha a tervező szubjektumának közművelődési gyakorlatról való elképzelései információ hiányában fejletlenek, az a veszély fenyeget, hogy a hamisan felismert valóságból kiindulva történik a tervezés. A valóságtudat azonban jelentős mértékben javítható a valóság kritikai vizsgálatával. Ezt egyfelől a jelen gyakorlatának őszinte feltárása, másfelől a múlt tanulmányozása segítheti elő. Ezt a folyamatot szolgálják a közművelődési tervek készítésének előzetes munkálatai is. A tervek előkészítésére azért van szükség, hogy biztosítani lehessen a felmérésen és elemzésen alapuló helyzet megismerését, a munka folyamatosságát és fokozatosságát. Ez a működési terület megismerését célzó előmunkálatokkal, az annak részét képező információgyűjtéssel és az előző tervfeladatok végrehajtásának értékelésével végezhető el. A tervek ilyen előkészítése nem rendkívüliség, mint sokan vélik, hanem szükséglet.

A közművelődés tervezésének előkészítő munkálatai során alapvető a lakosság kulturális igényeinek és szükségleteinek megismerése és feltérképezése. E téren Magyarországon a tudományos megalapozás elején tartunk. A probléma ott kezdődik, hogy a műveltségi színvonal, a kulturális igények és szükségletek méréséhez jóformán semmiféle kritériummal nem rendelkezünk. "A munka termelékenységének a mutatói, a közoktatás statisztikai adatai vagy tucatnyi más kritérium alapján tetszetős elméleteket lehet gyártani, de tagadhatatlan marad, hogy az igazi, a mindennapok szokásává lett kultúra színvonalának méréséhez olyan belső struktúrák feltárása is szükséges,

amelyek megragadására ma még nincsenek eszközeink.^{9/} A megbízható információ hiánya viszont táplálója a szubjektivizmusnak, a vágyakat és óhajokat tükröző terveknek.

A közművelődés tervezését szolgáló információk főbb forrásai a következők: a statisztikai adatok és jelentések; konkrét közművelődési, szociológiai stb. kutatások; közművelődési kísérletek; különböző dokumentumok, tájékoztatók; a korábbi időszakokra vonatkozó tervteljesítésnek elemzése. Források jellemző vonásainak teljes körű ismertetése nem áll módunkban, ezért részletesebben csak a statisztikai adatok és jelentések felhasználásának mint a közművelődés-tervezés információ forrásának a rövid bemutatására szorítkozunk.

A statisztikai adatok és jelentések elemzése lehetővé teszi, hogy megismerjük a közművelődés mennyiségi paramétereit, a korábbi döntések, tervek végrehajtásának számszaki mutatóit. A közművelődési statisztika^{10/} különböző időszakok adatait hasonlítja össze, s ezzel lehetővé teszi, hogy felismerjük a fejlődés tendenciáit, illetve ezt is figyelembe véve tervezzük a továbbhaladás irányát. Még kell jegyezni, hogy a közművelődés jelenlegi statisztikai rendszere ahhoz, hogy szilárd alapját képezhesse a tervezésnek, jelentős tökéletesítésre szorul. Például jórészt hiányoznak belőle a kulturális élet, a művelődési helyzetkép megítéléséhez és a tervezéshez nélkülözhetetlen mutatók. A statisztikai adatok értékelésével, elemzésével és felhasználásával kapcsolatban utalni kell arra, hogy ezeknek a mutatóknak a többsége csak az eredményeket jelzi, és nem, vagy csak részben tükrözi a folyamatot a maga akadályaiival, nehézségeivel, visszaeséseivel. A tudományos igényvel végzett elemzés feladata az ilyen és ehhez hasonló egyoldalúság megszüntetése.

^{9/} Tókei Ferenc: A szocializmus dialektikájához. Bp., 1974., Kossuth Könyvkiadó, 180. old.

^{10/} Például: Közművelődési adatgyűjtemény. Bp. 1973., KSH.; Közművelődési kiadások 1960-1970. Bp., 1972., KSH.; Közművelődés 1972-1976. Bp., 1978. KSH; a Kulturális Minisztérium évenként - szakterületi csoportosításban - megjelent statisztikai kiadványai.

A közművelődés statisztikai adatainak tervezésben történő felhasználásakor néhány szélsőséges alkalmazási móddal is találkozhatunk. Tapasztalható egyrészt a statisztikai adatok túlértékelése, másrészt azok lebecsülése, figyelmen kívül hagyása. Mondani sem kell, hogy mind a két véglet hibás. A túlértékelés jellemző vonása, hogy a tervező szubjektum szinte "szám-misztikában" él, rabja a statisztikai adatoknak, s olykor már meg sem fontolja a "mennyeiség" tényleges értelmét, nem támaszkodik az információ egyéb forrásaira. A fő veszély ebben az összefüggésben a gondolkodás elbürokratizálódása: a számokban, statisztikai kimutatásokban való gondolkodás. A tervező tevékenységben legalább ennyire hibás a statisztikai adatok lebecsülése, figyelmen kívül hagyása, a csak "elvi" elemzésből történő kiindulás. A statisztikai adatok, mégha sokszor pontatlanok, becsült számok is, a nagyszámok törvénye alapján többé-kevésbé a valóságot tükrözik. A számok, az arányok - egy szóval: a tények - ismerete nélkül aligha tervezhetünk reálisan.

A közművelődés statisztikai adatai kiválasztásának és a tervező munkában való felhasználásának fontos kérdése a bázis-időszak /év vagy hosszabb szakasz/ helyes megválasztása és annak következetes alkalmazása. Lényegét tekintve arról van szó, hogy az éves, a középtávu és a távlati terv előkészítése során a közművelődés minden szakterületén, ágazatában ragaszkodni kell az azonos időszak adatainak a felhasználásához, és nem szabad az elemzés alapját képező időt a tervező tetszése szerint önkényesen változtatgatni. Például a VI. ötéves terv előkészítése során célszerű az 1976-80 közötti időszak filmszínházi, színházi, kiállítás-látogatási, könyvolvasási stb. adataira támaszkodni, és nem lehet egyszer csak az 1971-1975 közötti, máskor az 1976-80 közötti stb. adatokat alkalmazni, mert így azonos nevezőre hozzuk a valóságban nem együtt jelentkező tendenciákat. Ez téves következtetések levonásához és a tervező által elképzelt "óhaj" igazolásához vezet. Különösen a középtávu és a távlati tervek előkészítése szempontjából jelentős, hogy ne csak egy vagy néhány év statisztika-

तिकai adatait használjuk fel, hanem a terv jellegének megfelelő háttér-időszak mutatóit alkalmazzuk.

A tervezés előkészületi munkálatai során nem elégséges a közművelődés belső fejlődésére vonatkozó információk elemzése, hanem szükséges egyrészt a kulturális élet, a művelődés egyéb területeire, alrendszerre; másrészt a politikai, gazdasági és társadalmi fejlődésre vonatkozó tendenciák stb. áttekintése, közművelődésre gyakorolt hatásának értékelése is. "Az elmúlt harminc esztendőben végbement gazdasági, társadalmi változások, a munka- és az életkörülmények átalakítása, modernizálása sok új követelményt támasztott, és sok új feltevést teremtett meg a művelődés számára, ugyanakkor régi és új ellentmondásokat hozott felszínre, és az átmenetiség jellegzetes vonásait emelte ki. Aki ezt a valóban dialektikus összefüggést az objektív és a szubjektív tényezők között nem látja, s csak a kulturális jelenségekből próbál következtetni a művelődésben jelentkező eredményekre és gondokra, az súlyosan téved, mint ahogy az is, aki csak a gazdasági viszonyokból akarja levezetni a művelődési helyzet sajátosságait."^{11/} Ez arra kell, hogy ösztönözze a közművelődés irányításának különböző szintjein dolgozó szakembereket, kutatókat, hogy a jelenségek okainak és összefüggéseinek konkrét és sokoldalú elemzése útján vonják le következtetéseiket, határozzák meg a következő időszak feladatait, válasszák ki a fejlődés döntő láncszemét. Kizárólag a sokoldalú elemzés nyújthat megbízható alapot a tévedések elkerülésére, a közművelődés mind tudatosabb tervezésének kibontakoztatására.

A közművelődés tervezésének gyakorlatában világjavító szándékok mérkőznek a napi valósággal. Ebben a mérkőzésben a jelen gyakorlatától sokszor nem látjuk a jövő körvonalait. Ennek során soha sem feledkezhetünk meg arról, hogy igazán hasznos, a kisebb és a nagyobb közösség érdekeit egyaránt szolgáló, csakis a reális, a megvalósítható terv lehet.

^{11/} Kőpeczi Béla: A magyar kultúra harminc éve. Bp., 1975. Kossuth Könyvkiadó, 60. old.